

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті наводиться визначення понять "соціономічні професії", "громадянська компетентність", презентується і теоретично обґрунтовується авторська концептуальна модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Ключові слова: соціономічні професії, компетентність, громадянська компетентність, компетенції: суспільно-пізнавальна, нормативно-регулятивна, поведінково-діяльнісна.

Постановка проблеми. Громадянська компетентність особистості студента вищої школи – це сукупність її здібностей, що дозволяють активно й ефективно реалізувати весь комплекс громадянських прав та обов'язків у суспільстві, застосовуючи свої знання у професійній і соціально-орієнтованій діяльності.

На сьогодні в процесі формування громадянської компетентності студентів ВНЗ існують об'єктивні суперечності: між потребою суспільства у вихованні соціально активних громадян і відсутністю системних засобів та можливостей, що забезпечують формування громадянських якостей у студентів; між необхідністю принципового оновлення існуючої системи виховання студентів і відсутністю психологічного механізму як і змісту, структури, організаційних форм забезпечення ефективного процесу громадянського виховання у вищій школі; між потребою студентів у громадянській самореалізації і недостатньою розробленістю умов становлення їхньої громадянської позиції в освітньому процесі вищої школи. Окрім змістовно означених (здебільшого педагогічних) проблем формування й розвитку громадянської компетентності майбутніх фахівців, існує потреба у вивченні соціально-психологічних механізмів і форм прояву даного феномену.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей концептуальної моделі громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Результати теоретичного дослідження. Предметом професійної діяльності фахівця соціономічного профілю постає соціальна взаємодія, а змістом – різні аспекти її відтворення в суспільстві. До цієї групи професій дослідники відносять ті, що, згідно з класифікацією Є.О. Климова, входять до типу "людина-людина", наголошуючи, що робота з людьми є основною ознакою професійної діяльності соціономістів. З погляду Л.В. Буркової [1], незважаючи на те, що напрями підготовки означених професій перебувають у різних галузях знань, інтегровальними в них є: 1) соціономічна сфера діяльності; 2) комунікативно-соціальний простір; 2) соціально-психологічні умови спілкування; 3) спілкування виступає як засіб реалізації ділового безпосереднього або опосередкованого контакту; 3) метою професійної діяльності є моделювання у різних сферах соціальної взаємодії для допомоги й підтримки; 7) людина або соціум виступають не лише як соціальне середовище, а й об'єкт і предмет діяльності.

Згідно з цим соціономічні професії пов'язуються з вивченням і поясненням соціальних стосунків, соціального розвитку суспільства, впливом на соціальні процеси на різних рівнях соціальної взаємодії. Саме тому, за Л.В. Бурковою: соціономічні професії – "це професії, що вирішують професійні завдання, пов'язані з соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей та тенденцій, збереженні, трансформації історично визначених і прийнятих у суспільстві форм культури й традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії: психолог, педагог, соціальний педагог, соціальний працівник, журналіст, політолог, соціолог, юридичні професії" [1, с. 72].

Висока громадянська компетентність майбутніх фахівців цього профілю передбачає соціально-психологічну ерудованість та активне залучення студентів до глобальних процесів розвитку цивілізації й функціонування сучасного суспільства, що передбачає наявність глибоких знань з основ психології, моралі, права, культури, економіки, екології.

Важливими складовими громадянської самосвідомості та громадянської ідентичності соціономістів є формування громадянських якостей особистості, набуття суспільних знань і практичних навичок громадського життя; активна громадянська позиція. Більшість досліджень громадянської позиції (громадянськості), можна віднести до чотирьох основних напрямків: формування громадянських якостей в єдності навчання, виховання й суспільного досвіду; формування громадянської зрілості; формування громадянських якостей як інтегративної якості особистості; формування громадянської активності та чіткої громадянської позиції.

У структурі громадянської позиції І.В. Молодцова та Г.С. Саволайнен [3] виділяють: пізнавальний компонент (знання та особистісна значущість громадянських прав і обов'язків), мотиваційно-орієнтувальний компонент (мотивація до участі в суспільно-корисній роботі) та поведінковий компонент (застосування знань про громадянськість на практиці).

Приймаючи до уваги результати теоретичного аналізу різних форм і проявів компетентності (педагогічної, професійної, соціально-психологічної), ми визначили поняття громадянської компетентності студентської молоді, як особистісну властивість, що відтворює рівень кваліфікованості (здатності, підготовленості), ерудованості та конгруентної вправності особистості у здійсненні громадського і суспільного життя згідно правових і моральних норм сучасного людині громадянського суспільства.

У контексті даного визначення громадянська компетентність розглядається як суспільно-практична за змістом і спрямуванням, проте соціально-психологічна за механізмами і формами прояву. Структурно в ній ми виділяємо такі складові: суспільно-пізнавальна компетенція (рефлексивно-перцептивна функція психіки), нормативно-регулятивна компетенція (суспільні механізми врегулювання соціальної взаємодії), поведінково-діяльнісна компетенція у найбільш значимих поведінково-діяльнісних формах прояву (рис. 1).

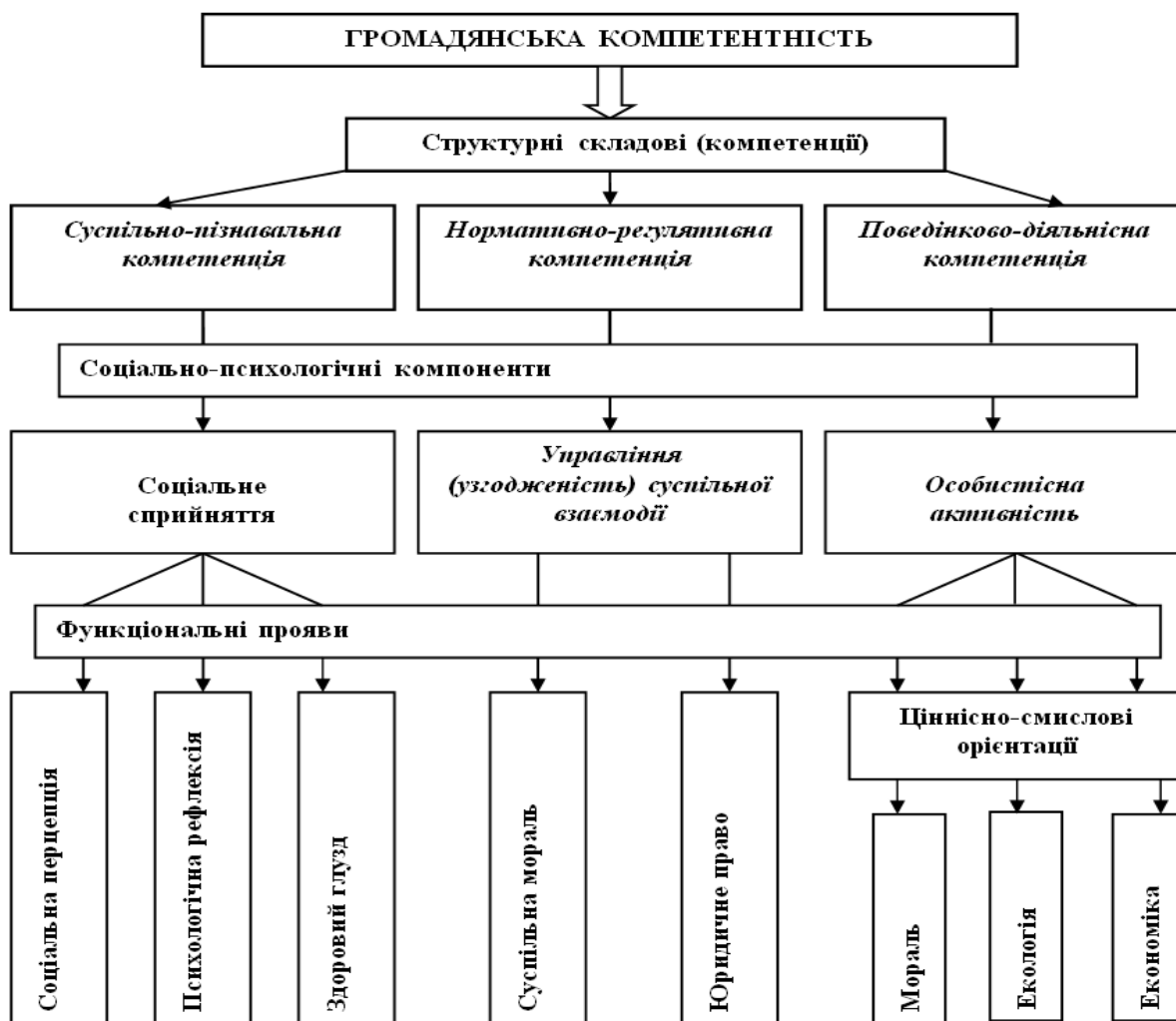

Рис. 1. Концептуальна модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Теоретична модель громадянської компетентності являє собою складно організоване, внутрішньо узгоджене поєднання ціннісно-сміслових, інтелектуальних, рефлексивних, регулятивних і соціально-перцептивних знань, вмінь і навичок суб'єкта суспільної взаємодії, містить ієрархічно підпорядковані їм здатності (або особистісні властивості, функціональні прояви): сприймати суб'єктів соціальної взаємодії, розуміти іншу людину, групу, спільноту, усвідомлювати допустимі й обмежувальні норми громадянської взаємодії, вміння і навички організації власної поведінки і діяльності у різних сферах суспільного життя.

Ми не випадково беремо в основу ці три плани аналізу (перцептивний, регулятивний і поведінковий), адже саме в них має виокреслюватись те базове громадянське ядро, яке специфічним змістом наповнює вказану компетентність.

Пізнання людьми одне одним здійснюється не тільки безпосередньо, а й опосередковано через їхню діяльність, ставлення, уподобання, цінності, спрямування, характерологічні, особистісні прояви і т. ін. Це означає, що соціально-перцептивні процеси є невід'ємними від суспільної діяльності, як і громадянської компетентності, адже вони обумовлені самим фактом взаємодії, проте, предмет у них для кожного учасника буде мати свій власний особистісний сенс. Соціальна перцепція – це психічне відтворення світу речей, подій і явищ суспільної взаємодії, як і учасників цієї взаємодії. У соціально-психологічних дослідженнях, розглядаючи соціальну перцепцію, здебільшого зводять її до рефлексії саме учасників суспільної або міжособистісної взаємодії [7]. Звичайно, в контексті громадянської компетентності важливого значення набувають вміння і навички адекватного сприйняття учасників суспільної активності, розуміння їх сутностей, ставлень, визначення і врахування їх суспільно-громадянської позиції, ціннісно-сміслових орієнтацій тощо. Тому у нашому дослідженні спеціально вивчається соціальна перцепція, як прояв сфери суспільно-громадянського пізнання майбутніх психологів і юристів.

Аналізуючи дані соціального гнозису, як орієнтувальні системи образів, що використовуються людьми у побудові соціальної перцепції інших суб'єктів суспільної взаємодії (іншої людини, групи, спільноти), ми розглядаємо їх у якості суспільно-пізнавальної компетенції громадянської компетентності.

Суспільно-пізнавальна складова громадянської компетентності представлена не тільки процесами соціальної перцепції, а й рефлексії та критеріальної основи суджень на рівні здорового глузду. Особливої уваги у життєвому самовизначенні юнацького періоду розвитку набуває рефлексія власної "Я-сутності". "Я-смісл", що змістовно проектується у систему суспільних взаємовідношень, міжособистісних стосунків, особистісних сенсів, орієнтаційно-ціннісних значень особистості [4].

Загальнонаукове визначення поняття "рефлексія" (від пізньолат. reflexio – "звернення назад"), передбачає три значення: а) мислення, що спрямоване на власне мислення, тобто на осмислення і розуміння власних форм, засобів і змісту мисленнєвої діяльності; б) усвідомлення відтворення свого знання, критичний аналіз форм і методів пізнання; в) самопізнання як розгортання внутрішньої будови і змісту духовного світу людини – саморефлексія. У психологічній літературі поняття рефлексії розглядається відповідно як: форма вияву теоретичного мислення; самосвідомості і самопізнання; розуміння процесів спілкування і комунікації (мається на увазі як пізнання себе, так і пізнання партнера по спілкуванню – як суб'єкт бачить самого себе, яким він є насправді, яким його бачать інші і ті ж три позиції, але за змістом у зворотному порядку, від партнера). Останній варіант наближає рефлексію до соціальної перцепції. Підтвердження цього ми знаходимо у судженнях Т.В.Комар стосовно того, що "саморефлексія розгортається у площині опосередкування соціальних впливів (норм, цінностей, загальних акомодативних і асиміляційних процесів" [2, с. 129]. Рефлексія і саморефлексія не обмежуються власним індивідуальним сприйняттям, відтворенням предметного світу, а сягають соціальної сутності пізнання, поширюючись на соціальне сприйняття інших. У цій суспільній взаємодії і реалізується специфічний вид рефлексії – соціальна перцепція.

Варто врахувати, що громадянська компетентність у нашому дослідженні вивчається здебільшого з орієнтацією на широкий загал буденної свідомості (хоча, поряд з цим, і розглядається професійне світобачення громадянської компетентності майбутніх фахівців). Якби навіть були це більш досвідчені психологи і юристи, їх громадянська компетентність все-рівно відкривалася б на рівні буденної свідомості, що надходить від життєвої практики, індивідуального досвіду, соціального оточення, соціалізації, тобто емпіричних витоків повсякдення, а не тільки від спеціально спрямованих освітніх програм. Рівень буденної свідомості у своєму гнозисі орієнтується переважно на критерії здорового глузду [5]. Тому до розгляду залучається і ця категорія людської психіки.

Здоровий глузд у когнітивній сфері буденної свідомості є інтегрованою і найбільш поширеною формою соціального пізнання на рівні повсякдення. Змістовно здоровий глузд проникається особистісними сенсами людини, індивідуалізовано відтворює реальні ставлення особистості до дійсності, проте він іде далі особистісних сенсів, адже уособлює та деперсоніфікує, об'єктивує "значення", емпірику сприйняття дійсності, тим самим визначає суб'єктивне ставлення людини до світу. Він включає уявлення про явища, предметні речі, дії і вчинки, поняття норм, ролей, цінностей, ідеалів, у тому числі і по відношенню до громадянського життя.

Громадянська компетентність особистості найбільш чітко проявляється особистісною самовираженістю людини в суспільному житті, де набувають звучання ціннісні орієнтації, оцінки і самооцінки, мотиви суспільної взаємодії, відповідні вчинки і дії.

Надзвичайно важливою у складі громадянської компетентності є мораль, як особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних взаємин. Мораль – це один з основних способів регулювання поведінки і діяльності людини у суспільстві за допомогою формально не санкціонованих державою норм та правил. На відміну від права, виконання норм моралі знаходиться під контролем суспільних цінностей

у вигляді ідеалів добра і зла, справедливості, добродієвості, гідності, честі та виражається засобами духовного впливу (громадська думка, суспільна оцінка, масові очікування, реакції схвалення чи осуду та ін.). Моральна свідомість має розглядатися у складі громадянської компетентності хоча б тому, що вона є основою громадянського суспільства, що орієнтує людину діяти демократично – по честі, совісті, зваженості, справедливості.

У процесі соціалізації навчання і виховання, суспільної практики, складаються особистісні прийнятні критерії цінностей, суб'єктивно значущі норми і правила взаємодії, моральні орієнтири, які набувають у свідомості людини суспільно-регулятивних еталонів, яких вона дотримується.

Оскільки будь-яка людина здійснює свою життєдіяльність у сучасному цивілізованому суспільстві, то вона являється в ньому суб'єктом активної взаємодії як у сфері міжособистісних стосунків, так і взаємин з державними органами влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів. Сучасній людині, як члену суспільства, необхідно розуміти загальнообов'язкові суспільні норми, встановлені або санкціоновані державою, що врегульовують взаємодію громадянина відносно гарантованих власних прав, регламентованих норм правопорядку, конституційних, адміністративних, демократичних прав і свобод, прав власності, сімейних прав та ін.

Зрозуміло, що права, з одного боку, і відповідальність, вимоги, зобов'язання, з іншого, породжують суб'єктивні ставлення громадян до цієї сфери громадянського життя. Це – надзвичайно важлива площина правового суспільства, адже від цивілізованого, високо морального ставлення людей до юридичної системи власної держави, від правової культури громадян, їх правової поведінки, правових знань, переконань, правової свідомості залежить рівень розвитку громадянського суспільства та держави. Тому правова культура, правова свідомість розглядається нами як одна з найважливіших психологічних складових (компетенцій) громадянської компетентності.

Поведінково-діяльнісна компетенція громадянської компетентності "опредметнюється" реальними поведінковими (діяльними) проявами. Серед них ми виділили ряд життєво важливих сфер суспільного життя: мораль, право, економіка, екологія. У нашому дослідженні до розгляду взяті саме ці сфери суспільного життя, хоча, звичайно, їх перелік можна і продовжити (політична, культурна сфери, етнічна ідентичність тощо).

Важливого значення у складі громадянської компетентності, з нашого погляду, набуває екологічна свідомість. Екологія окреслилась в науковому світобаченні людей у другій половині XIX століття як наука про взаємодію живих організмів і їх спільнот між собою та з оточенням. У XX столітті це вчення про життєве середовище міждисциплінарно розширюється до людини і суспільства (зادля збереження природного середовища – соціальна екологія), а на початку XXI століття вже оформлюється у вигляді екологічної психології (зadля стратегії виживання людства). Гостра екологічна криза сучасності передбачає, буквально вимагає, тотальної для всього людства екологічної свідомості. Тому освіченість, а тим більше, громадянська компетентність поза екологічною свідомістю буде неповною, збідненою, обмеженою, ущербленою. Бачення глобальних і регіональних екологічних проблем сучасності, свого місця і ролі у їх вирішенні, активна суспільно-екологічна позиція молодого людини, майбутнього фахівця (незалежно від професійного спрямування, національної, етно-культурної чи територіально-державної приналежності) – це ознака і критерій громадянської компетентності.

Економічна компетенція в період суспільних реформ, інтенсивних виробничо-господарських змін також має розглядатися в якості окремої складової (компетенції) громадянської компетентності.

Ми контурно окреслили основні змістові імперативи сучасного суспільного життя, які концептуально розглядаємо у складі громадянської компетентності майбутніх фахівців психології і юриспруденції.

Особистісні цінності, її ціннісні орієнтації – динамічні структури, які є дуже чутливими до середовищних впливів, а з іншого боку, опосередковують власну позицію індивіда по відношенню до значимих сфер життя змістовно і функціонально визначають соціально-психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю. У громадянському контексті їх важко переоцінити, адже від суспільно-ціннісних орієнтацій особистості залежать її уявлення про світ, державу і право, мораль, гуманність і демократію, власне місце та роль у громадянській взаємодії.

У дослідженні нам важливо збагнути саме соціально-психологічну сутність цих ставлень, аналізуючи й осмислюючи їх крізь призму особистісних сенсів, мотивів і досвіду суспільної взаємодії та громадянських позицій майбутніх психологів і юристів.

Ці процеси вивчаються нами на етапі студентського періоду онтогенезу. Психологічні закономірності розвитку особистості передбачають саме в студентські роки активізацію суб'єктивних можливостей молодого людини та їх реалізацію в процесі життєздійснення [6]. Особистість студента, з погляду більшості психологів, характеризується почуттям дорослості, ствердженням власних поглядів, спрямуванням до самоствердження, загостренням почуття справедливості, переходом від споглядацького до активного і дієвого ставлення до дійсності. В цей час особистість спроможна формулювати свою життєву позицію на основі власної системи ціннісних ставлень до світу, суспільного і громадянського життя. Провідним для психологічної характеристики студента має стати громадянське самовизначення,

вибір і побудова системи ціннісно-сислової орієнтації як базового утворення цілісної особистості. Одним з основних проявів і показників здійснюваного самовизначення стає свідоме ототожнення власного "Я" з критеріями активного члена суспільства, його будівника, громадянина на ґрунті зрілих психологічних механізмів громадянської компетентності: соціального сприйняття, суспільно-психологічного управління власною життєдіяльністю, особистісною активністю, самоставлення і самоприйняття себе як суб'єкта активності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Розроблена концептуальна модель громадянської компетентності фахівців соціономічного профілю включає основні компетенції: суспільно-пізнавальну, нормативно-регулятивну, поведінково-діяльну. Соціально-психологічними компонентами громадянської компетентності виступають категорії соціального сприйняття, узгодженості суспільної взаємодії та особистісної активності. Функціональними її проявами є соціально-психологічний гнозис (соціальна перцепція, рефлексія, здоровий глузд), норми і правила суспільної взаємодії (мораль і право), особистісна активність за ціннісно-сисловими орієнтаціями у найбільш значимих сферах громадянського життя (мораль, право, екологія, економіка).

Використані джерела

1. Буркова Л.В. Визначення класу соціономічних професій / Л.В. Буркова // Практична психологія та соціальна робота. – №7. – 2010. – С. 68-73.
2. Комар Т.В. Дискурс саморефлексії у психології / Т.В. Комар // Проблема загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С.Д. Максименка. – Київ, 2009. – Т. V, ч. 1. – С. 128–133.
3. Молодцова И.В. Педагогические условия становления гражданской позиции старшего подростка / И.В. Молодцова, Г.С. Саволайнен // Преподавание истории в школе. – 2007. – №1. – С. 26-31.
4. Нікітіна І.В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 "Загальна психологія та історія психології" / І.В. Нікітіна. – Київ, 2000. – 18 с.
5. Скребець В.О. Еколого-економічні й морально-правові виміри здорового глузду у повсякденні та методика їх діагностики / В.О. Скребець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка; голов. ред. М.О. Носко. – Чернігів, 2012. – Вип. 105, т. 2. – С. 134–144.
6. Татенко В.О. Психология в субъектном измерении: монография / В.О. Татенко. – Київ : Просвіта, 1996. – 404 с.
7. Худякова В.І. Емпіричні дослідження рівня розвитку соціальної перцепції керівників загальноосвітніх шкіл / В.І. Худякова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Київ, 2009. – Т. V, ч. 1. – С. 259-269.

Borets Yu. V.

A CONCEPTUAL MODEL OF CIVIC COMPETENCE OF FUTURE SOCIONOMY TYPE SPECIALISTS

In the article a psychological definition of civic competence of future psychologists and lawyers, as representatives of socionomy professions is suggested and its author model is presented. Taking into consideration the results of the theoretical analysis of the problem, the civil competence of students is defined as a personal property that reproduces the level of expertise, competence and congruent skills in civil and social life according to law and moral norms of the modern civil society. Civic competence is considered as a social and practical in content and focus but a social and psychological in mechanisms and forms of manifestation.

Structurally while talking about the composition of the civic competence the author distinguishes the next components: social and cognitive competence (reflexive-perceptive function of the psyche), normative and regulatory competence (public morality and law) and behavioral and activity competence in the most important spheres of public life (morality, law, economy, ecology). The theoretical model of civic competence is a complex organized internally consistent combination of axiological, intellectual, reflective, regulatory, and social-perceptual knowledge, abilities and skills of the subject in social interaction.

The author substantiates that the personality civic competence is most clearly manifested in personal self-expression in public life and civic activity, in which values, evaluations and self-evaluations, motives, social interaction, appropriate behavior and actions get their importance.

Key words: *socionomy professions, competence, civic competence, competences: social and cognitive, normative and regulatory, behavioral and active.*

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015